

VOLA SHE'RIYATIDA AN'ANA VA IJODIY INDIVIDUALLIK

Dilmurod Asqarov,

O'zR FA O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti katta ilmiy xodimi,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

<https://orcid.org/0009-0008-2270-4515>

asqarov.dm.94@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v19iA.1785>

MAQOLA HAQIDA/О СТАТЬЕ

Qabul qilindi: 17-avgust 2026-yil

Tasdiqlandi: 19-avgust 2026-yil

Jurnal soni: 19-A

Maqola raqami: 24

КАЛИТ СО'ЗЛАР/КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Vola, o'zbek mumtoz adabiyoti, mumtoz she'riyat, an'ana, ijodiy individuallik, poetik tafakkur, badiiy obraz, obraz transformatsiyasi, metaforizatsiya, g'azal, muxammas, Navoiy an'anasi, Hofiz, intertekstual aloqa, tazod, tashbeh, istiora, irfoniy lirika, psixologik lirika, falsafiy lirika, lirik subyekt, taxallus, poetik model

ANNOTATSIYA/АННОТАЦИЯ

Mazkur maqolada XVIII asr oxiri – XIX asrning birinchi yarmida yashab ijod qilgan Vola she'riyatining an'ana va ijodiy individuallik munosabati doirasidagi poetik tabiati tadqiq etiladi. Tadqiqotning asosiy e'tibori sho'irning mumtoz adabiyotda shakllangan obrazlar, badiiy san'atlar va poetik modellarni o'zlashtirish jarayonida ularga yangi mazmuniy-estetik vazifa yuklash xususiyatlariga qaratiladi. Vola ijodining Alisher Navoiy va Hofiz kabi mumtoz adabiyot namoyandalari poetik an'analari bilan aloqasi ijodiy ta'sirning oddiy takrori sifatida emas, balki an'anaviy badiiy tajribaning individual poetik tafakkur asosida qayta shakllanishi sifatida talqin qilinadi. Shu nuqtayi nazardan shoir lirikasida an'ana va yangilikning o'zaro munosabati badiiy obrazlarning semantik transformatsiyasi orqali namoyon bo'lishi asoslanadi.

Maqolada tarixiy-adabiy, qiyosiy-tipologik, poetik hamda semantik-stilistik tahlil usullaridan foydalanilib, Vola poetikasidagi obrazlarning alohida xususiyatlari bilan bir qatorda, ularning tizimli munosabatlari ham aniqlanadi. Natijada shoir badiiy tafakkurida an'anaviy obrazning tanlanishi, uning yangi semantik munosabatga kiritilishi va yakunda psixologik-falsafiy umumlashmaga aylantirilishidan iborat poetik jarayon mavjudligi ko'rsatiladi. Tadqiqot Vola ijodining mumtoz poetik an'analarni davom ettirish bilan birga, ularni individual estetik idrok va badiiy tafakkur orqali qayta talqin qilganini asoslashga xizmat qiladi. Shu jihatdan maqolada Vola she'riyati an'ana va ijodiy individuallikning o'zaro uyg'unlashuvi natijasida shakllangan mustaqil poetik hodisa sifatida baholanadi.

ABOUT THE PAPER

Accepted: 17 August 2026

Approved: 19 August 2026

Volume: 19-A

Paper number: 24

KEYWORDS

Vola, Uzbek classical literature, classical poetry, literary tradition, creative individuality, poetic thought, poetic imagery, semantic transformation, metaphor, ghazal, mukhammas, Alisher Navoi, Hafiz, intertextuality, lyrical subject, mystical poetry, philosophical poetry, psychological lyricism

ANNOTATION

This article examines the relationship between literary tradition and creative individuality in the poetry of Vola, an Uzbek classical poet who lived and worked in the late eighteenth and first half of the nineteenth century. The study focuses on the ways in which Vola assimilated established poetic conventions of classical Turkic and Persian literature while transforming traditional images, motifs, and figurative structures in accordance with his individual artistic vision. Particular attention is given to the poet's engagement with the literary heritage of Alisher Navoi and Hafiz, as well as to the reinterpretation of conventional representations of love, separation, union, destiny, spiritual perception, and human existence. The findings suggest that Vola's poetic originality is manifested primarily through the semantic transformation of inherited literary forms and images. His poetry represents a productive synthesis of classical tradition and individual artistic consciousness, in which conventional poetic elements become vehicles for psychological reflection, philosophical generalization, and spiritual interpretation. The study therefore contributes to a more nuanced understanding of Vola's place in the history of Uzbek classical literature and highlights the significance of his poetry for examining the continuity, transformation, and individualization of classical literary traditions.

Kirish

O'zbek mumtoz adabiyoti tarixida XVIII asr oxiri – XIX asrning birinchi yarmida yashab ijod qilgan shoirlar merosini o'rganish milliy adabiy tafakkur taraqqiyoti, poetik an'analari davomiylik hamda alohida ijodkorlikning badiiy mahoratini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ana shunday ijodkorlardan biri Vola bo'lib, uning she'riy merosi mumtoz lirikaning an'anaviy poetik imkoniyatlarini o'ziga xos tarzda davom ettirgani bilan e'tibordir. Vola turkiy va forsiy tillarda ijod qilgan, mumtoz adabiyotning boy badiiy-estetik tajribasini chuqur o'zlashtirgan hamda o'z she'rlarida davr va inson hayotiga oid turli ruhiy, ijtimoiy va falsafiy masalalarni badiiy ifodalagan ijodkor sifatida ajralib turadi. Shoir haqidagi tarixiy-adabiy manbalarda uning tug'ma ko'zi o'zi bo'lgani, biroq shunga qaramay kuchli xotira va ijodiy iste'dod sohibi sifatida shakllanib, turkiy va forsiy she'riyatda munosib meros qoldirgani qayd etiladi.

Vola ijodining ilmiy ahamiyati, avvalo, uning mumtoz adabiy an'analari bilan uzviy bog'liqligi va ayni paytda individual poetik qiyofaga egaligida namoyon bo'ladi. Shoirning Alisher Navoiy g'azallariga muxammaslar bog'lagani, Hofiz ijodiga murojaat qilgani uning turkiy va forsiy mumtoz she'riyat an'analarni o'zaro uyg'un holda o'zlashtirganini ko'rsatadi. Bu jihat Vola she'riyatini an'ana va ijodiy individuallik munosabati, poetik ta'sir va badiiy o'ziga xoslik nuqtayi nazaridan o'rganishni taqozo etadi.

Shoir lirikasining mavzu doirasi rang-barang bo'lib, unda ishq va hijron, visol va ayriliq, inson ruhiyati, hayotning murakkabliklari, adolat va adolatsizlik, dono va nodon o'rtasidagi ziddiyat kabi masalalar poetik

talqin etilgan. Vola she'rlarida mumtoz lirika uchun xos bo'lgan yor, oy, quyosh, gul, sunbul, hijron, visol singari an'anaviy obrazlar faol qo'llanadi. Biroq mazkur obrazlar sho'irning individual badiiy tafakkuri doirasida yangi mazmuniy vazifa kasb etib, ruhiy kechinmalar, ijtimoiy munosabatlar va falsafiy umumlashmalarni ifodalash vositasiga aylanadi. Xususan, uning ayrim baytlarida "dono" va "nodon", "qon yutish" va "tarab jomini ichish" kabi qarama-qarshi tushunchalarning tazod asosida qo'llanishi jamiyatdagi nomutanosiblik va adolatsizlikning poetik ifodasini yuzaga keltiradi.

Vola she'riyatining poetik xususiyatlarini tadqiq etishda badiiy obraz, ramz, tashbeh, tazod, talmeh, poetik parallelizm kabi tasvir vositalarining funksional imkoniyatlarini aniqlash muhimdir. Chunki sho'irning badiiy tafakkuri faqat an'anaviy poetik qoliplardan foydalanish bilan cheklanmay, ular vositasida individual ruhiy holat va ijtimoiy-falsafiy mazmuni ifodalashga yo'naltirilgan. Masalan, hijronning "tig'", visolning esa "marham" orqali obrazlashtirilishi abstrakt ruhiy kechinmalarning konkret poetik tasvirga aylantirilganini ko'rsatadi. Bu esa Vola lirikasida obrazli tafakkur va badiiy umumlashtirishning muhim o'rin tutganidan dalolat beradi.

Bugungi kunda Vola merosining poetik xususiyatlarini tizimli ravishda tadqiq etish alohida ilmiy ahamiyatga ega. Chunki sho'irning ikki devon tuzgani haqidagi ma'lumotlarga qaramay, mazkur devonlarning asl nusxalari hozirgacha aniqlanmagan, uning uch ming misradan ortiq she'riy merosi esa turli bayozlar va manbalar orqali saqlanib qolgan. Bu holat shoir ijodini o'rganishda poetik tahlil bilan bir qatorda matnshunoslik, qiyosiy-

adabiy va tarixiy-tipologik yondashuvlardan foydalanishni ham zarur etadi.

Adabiyotlar tahlili

Vola hayoti va ijodini o'rganishda, avvalo, tazkiraviy va ensiklopedik manbalarga murojaat qilish zarur. Shoir haqidagi dastlabki va muhim ma'lumotlar Vozehning "Suhbatdoshlar tarjimai holidan do'stlarga tuhfa" tazkirasiga borib taqaladi. Mazkur tazkirada Volaning tug'ma ko'zi ojiz bo'lgani, biroq shunga qaramay, o'z davrining bilimdon va iste'dodli ijodkorlaridan biri sifatida shakllangani qayd etiladi. Keyingi ilmiy va ensiklopedik manbalarda ham shoirning ana shu biografik xususiyati alohida ta'kidlanib, uning kuchli xotirasi, zukkoligi va favqulodda ijodiy qobiliyati bilan ajralib turgani ko'rsatiladi [1, 158–159-b.]. Bu ma'lumotlar Vola shaxsiyatini faqat biografik nuqtayi nazardan emas, balki uning ijodiy imkoniyatlari va poetik tafakkuri shakllanishi bilan uzviy bog'liq holda o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

Vola ijodining adabiy muhit bilan aloqadorligi ham tadqiqotchilar e'tiborini tortgan masalalardan biridir. Mavjud manbalarda uning XIX asr adabiy muhitining Shavqiy, Nodim va Xiromiy kabi vakillari bilan ijodiy muloqotda bo'lgani qayd etiladi. Shuningdek, shoirning Alisher Navoiy va Hofiz she'rlariga ta'zmin hamda muxammaslar bog'lagani uning turkiy va forsiy mumtoz adabiyot an'analari chuqur o'zlashtirganini ko'rsatadi [1, 158–159-b.]. Bu holat Volaning ijodini alohida, yakka hodisa sifatida emas, balki XVIII asr oxiri – XIX asr birinchi yarmidagi adabiy aloqalar, ijodiy ta'sir va an'ana davomiyligi doirasida tekshirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Shoir merosining hajmi va saqlanish masalasi bo'yicha tarixiy manbalarda ham muhim ma'lumotlar uchraydi. Xususan, R.Shamsutdinov va hammualliflar tomonidan yaratilgan "Vatan tarixi" asarida Vola o'z she'rlaridan ikki devon tartib bergani, biroq bu devonlarning bizgacha yetib kelmagani, shunga qaramay, uning uch ming misradan ortiq she'riy merosi saqlanib qolgan qayd etiladi [2, 39-b.]. Mualliflar, shuningdek, Vola ijodida xalq boshiga tushgan kulfat va mashaqqatlar poetik ifodasini topganini ta'kidlaydilar [2, 39-b.]. Ushbu yondashuv shoir ijodining faqat an'anaviy ishqiylirika bilan chegaralanmasdan, ijtimoiy hayot va davr muammolarini ham aks ettirganini ko'rsatadi.

Vola merosining saqlanish shakliga oid ma'lumotlar matnshunoslik nuqtayi nazaridan ham alohida ahamiyat kasb etadi. Mavjud ensiklopedik ma'lumotlarda shoirning ikki devon tuzgani va bayozlar tartib bergani haqidagi xabarlar qayd qilinadi, ammo mazkur devonlarning asl nusxalari hozirgacha aniqlanmagani ta'kidlanadi. Buning o'miga shoirning uch ming misradan ortiq she'rlari turli bayozlar tarkibida saqlanib qolgan [1, 158–159-b.]. Demak, Vola ijodini yanada chuqur tadqiq etishda qo'lyozma fondlari, bayozlar va turli majmualardagi she'rlarni aniqlash, qiyosiy tekstologik tahlil qilish, matnlarning mualliflik mansubligini belgilash hamda ilmiy-tanqidiy matnini tayyorlash dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Vola lirikasining g'oyaviy-badiiy xususiyatlariga oid manbalar uning she'riyatida ishqiylirika, ijtimoiy va falsafiy mavzular o'zaro uyg'un holda mavjudligini ko'rsatadi. Xususan, ensiklopedik tavsiflarda shoir asarlarida mehnatkash xalq hayoti, turmush mashaqqatlari, qashshoqlikdan norozilik va ezgu orzular ifodalangani qayd etiladi [1, 158–159-b.]. Bu fikrlar Vola ijodidagi "dono" va "nodon", adolat va adolatsizlik, hijron va visol kabi qarama-qarshi poetik tushunchalarni faqat mumtoz she'riyatning an'anaviy obrazlar tizimi sifatida emas, balki davrning ijtimoiy-ma'naviy voqeligi bilan bog'liq holda tahlil qilish imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Vola haqidagi mavjud tadqiqot va ma'lumotlarni shartli ravishda bir necha yo'nalishga ajratish mumkin. Birinchi yo'nalish tazkiraviy-biografik manbalarni o'z ichiga olib, ularda shoirning hayoti, shaxsiy fazilatlar va ijodkor sifatidagi qiyofasi yoritilgan. Ikkinchi yo'nalish tarixiy-adabiy va ensiklopedik manbalardan iborat bo'lib, ularda Vola o'zbek mumtoz adabiyotining muayyan davr vakili sifatida tavsiflanadi. Uchinchi yo'nalishda esa shoirning saqlanib qolgan merosini poetik, qiyosiy-adabiy va matnshunoslik nuqtayi nazaridan tadqiq etish zarurati namoyon bo'ladi.

Shu bilan birga, mavjud adabiyotlarda Vola ijodining ayrim jihatlarini hali yetarli darajada maxsus tadqiq etilmaganini ko'rish mumkin. Xususan, uning Navoiy g'azallariga bog'langan muxammaslarining qiyosiy-poetik xususiyatlari, Hofiz ijodi bilan munosabatlari, turkiy va forsiy ijodining o'zaro nisbatlari, bayozlarda saqlangan she'rlarining matnii variantlari hamda poetik til va uslub masalalari alohida monografik tadqiqotni talab qiladi. Shuningdek, shoir ijodidagi ijtimoiy-falsafiy mazmuni davrning tarixiy va adabiy muhiti bilan bog'liq holda kompleks o'rganish ham istiqbolli ilmiy yo'nalishlardan biridir.

Vola hayoti va ijodiga bag'ishlangan mavjud manbalar shoirning o'zbek mumtoz adabiyoti tarixidagi o'rni haqida muayyan tasavvur bersada, uning boy va murakkab ijodiy merosi hali to'liq ilmiy tizimlashtirilmagan. Tazkiraviy ma'lumotlar, tarixiy-adabiy tadqiqotlar, ensiklopedik nashrlar hamda bayozlarda saqlangan she'riy merosni o'zaro

bog'liq holda o'rganish Vola ijodining yangi qirralarini ochishga xizmat qiladi. Ayniqsa, shoirning Navoiy an'analari bilan bog'liqligi, ijtimoiy-falsafiy lirikasining poetik tabiati va saqlanib qolgan matnlarini ilmiy-tanqidiy asosda o'rganish kelgusidagi tadqiqotlarning muhim vazifalaridan biri bo'lib qoladi.

Metodologiya

Tadqiqotda Vola she'riyatining badiiy-obrazli tizimi va poetik tafakkur xususiyatlarini aniqlashda tarixiy-adabiy, qiyosiy-tipologik, poetik hamda semantik-stilistik tahlil metodlaridan foydalanildi. Shoir g'azal va muxammaslaridagi obrazlar, ramziy ma'nolar, tashbeh, istiora, tazod, mubolag'a, tanosub kabi badiiy vositalarning qo'llanish xususiyatlari matn asosida tahlil qilindi. Shuningdek, Vola ijodining Navoiy va Hofiz poetik an'analari bilan mushtarak hamda individual jihatlarini qiyosiy tahlil orqali ochib berildi. Badiiy obrazning tashqi tasvirdan ruhiy-falsafiy mazmun sari rivojlanishi poetik tafakkurning muhim ko'rsatkichi sifatida talqin qilindi.

Natijalar

Vola she'riyatida badiiy obrazning o'ziga xosligi shundaki, shoir mumtoz poetikada mavjud bo'lgan obrazlarni takrorlash bilangina cheklanmay, ularni yangi semantik munosabatlarga kiritadi. Natijada an'anaviy obraz o'zining dastlabki ma'nosidan kengayib, ruhiy, falsafiy, ijtimoiy yoki irfoniy mazmun kasb etadi. Shoir poetik tafakkurida obrazning qiymati uning tashqi go'zallikni ifodalashidan ko'ra, inson qalbidagi murakkab jarayonni ko'rinadigan badiiy shaklga aylantira olishida namoyon bo'ladi.

Vola g'azallaridan birida lirik qahramonning holati quyidagicha ifodalanadi:

*Ko'rub ko'nglumg'a har yon xaxmlar hijroni tig'idin
Dedilar ahli hikmat: g'ayri vasli anga marham yo'q.*

Bu baytda hijron "tig'", uning ko'ngilda qoldirgan izlari esa "xaxm" sifatida tasvirlangan. Muhimi, shoir hijronni mavhum ruhiy holat sifatida ifodalash bilan cheklanmay, uni jismoniy jarohat yetkazuvchi qurol darajasiga olib chiqadi. "Xaxm", "tig'", "marham" so'zlari bir-biri bilan bog'liq tanosub hosil qiladi. Biroq baytning ikkinchi misrasida "marham"ning faqat "vasl" bo'lishi aytilishi obrazli tizimni yanada chuqurlashtiradi: hijronning jarohatiga dunyoviy vositalar bilan davo topilmaydi, uning yagona davosi visoldir. Shunday qilib, Vola ishqiylirika kechinmani "jarohat – davo" modeli asosida poetiklashtiradi. Bu modelda hijron kasallik yoki jarohat, visol esa shifo vazifasini bajaradi.

Yana bir g'azalda shoir yorning beparvoligini quyidagi tarzda ifodalaydi:

*Eshitib rahm qilmas ul quyoshsiymo fig'onimni,
Agarchi ko'nglum ahvoli anga bir zarra mubham yo'q.*

Bu baytda tashqi go'zallik bilan ichki munosabat o'rtasida paradoks yuzaga keladi. Yor "quyoshsiymo" ya'ni nurli, go'zal sifatida tasvirlanadi, biroq ayni paytda u oshiqning fig'oniga rahm qilmaydi. Demak, nurli siymo va rahmsizlik o'rtasidagi ziddiyat obrazning ichki semantikasini murakkablashtiradi. Yorning oshiq ahvolidan "bir zarra mubham" emasligi uning bexabarligini emas, balki bilib turib beparvo qolishini anglatadi. Shu jihatdan baytda Vola poetik tafakkurining psixologik tomoni kuchli: azobning manbai faqat hijron emas, balki ma'shuqaning ongli beparvoligidir.

Vola ijodida Eram obrazi ham an'anaviy go'zallik mezonini qayta baholashga xizmat qiladi:

*Parilarga makondur garchi gulzori Eram,
Manga ul hur paykar ko'yidek dilxohu xurram yo'q.*

Bu baytda "Eram" an'anaviy ravishda eng go'zal va farovon makon sifatida tasavvur qilinadi. Biroq lirik qahramon uchun undan ham go'zal makon yor ko'yi. "Eram"ning obyektiv go'zalligi bilan "yor ko'yi"ning oshiq uchun mutlaq qadri o'rtasida farq yuzaga keladi. Bu yerda "makonning qadri uni kimning ko'zi bilan ko'rinishiga bog'liq" degan poetik-falsafiy tamoyil yuzaga chiqadi. Demak, Vola uchun estetik go'zallik obyektiv hodisa emas, balki lirik "men"ning muhabbat tajribasi bilan belgilanadi.

Shoirning vaqt va mavjudlik haqidagi qarashlari quyidagi baytda ifodalanadi:

*Ko'ngulni xush tutub doim, zamone bo'lmangiz g'amgin,
Nedinkim ko'k ravogidek tiriklik qasri mahkam yo'q.*

Bu baytda "tiriklik qasri" o'ziga xos metaforik obrazdir. Inson hayoti mustahkam qasrga o'xshatiladi, ammo uning "mahkam yo'q"ligi

ta'kidlanadi. "Ko'k ravoq" va "qasr" obrazlari orqali inson mavjudligining ulkanligi va ayni paytda beqarorligi o'rtasidagi ziddiyat beriladi. Shoirning xulosasi – hayotning o'tkinchiligi sababli inson uni g'am bilan emas, imkon qadar xushnudlik bilan kechirishi lozim. Demak, mazkur baytda ishqiy lirika hayot falsafasiga aylanadi.

Vola ijodidagi eng e'tiborli poetik qatlamlardan biri zohir va botin munosabatini obrazlashtirishdir. Buni quyidagi baytda ko'rish mumkin:

*Agarchi Vola a'molig' g'amidin qon yutar,
Oni botin ko'zin haq ochsa, zohir diydadin kam yo'q.*

Bu baytda "botin ko'zi" va "zohir diydasi" o'rtasida qarama-qarshilik yaratilgan. "Ko'z" bu yerda fiziologik ko'rish a'zosi emas, balki ma'naviy idrok timsolidir. "Botin ko'zi ochilishi" insonning tashqi ko'rinishdan ichki haqiqatga o'tishini anglatadi. Demak, Vola poetik tafakkurida haqiqiy ko'rish ko'z bilan ko'rish emas, balki botinan anglashdir. Bu jihat shoir lirikasining irfoni-falsafiy qatlamini belgilovchi muhim poetik birlikdir.

Ushbu motiv Vola muxammasida yanada konseptual shaklga keladi:

*Botin safo topsun desang, af'oli zohir daf'in et,
Albatta ko'ngul lavhidin naqshi mazohir daf'in et...*

Bu yerda "ko'ngul lavhi" alohida e'tiborga loyiq. Ko'ngul oddiy hissiyot makoni emas, balki unda turli "naqsh"lar aks etadigan ruhiy sahifa sifatida tasavvur qilinadi. "Lavh" obrazi orqali inson qalbi yozuv tushiriladigan makonga aylantirilgan. "Naqshi mazohir"ni yo'qotish esa tashqi hodisalarning qalbga hukmronligini kamaytirish, ichki poklikka erishish ma'nosini anglatadi. Shunday qilib, Vola qalbni "lavh"ga aylantirish orqali abstrakt ma'naviy jarayonni moddiy obrazga ko'chiradi.

Mazkur bandning yakuniy bayti esa ushbu falsafiy fikrni ixcham poetik formulaga aylantiradi:

Kimki xavotir bo'lmasa, osuda xotir bo'lg'usi.

Bu misrada "xavotir" va "xotir" so'zlarining tovush va ma'no jihatdan yaqinligi poetik jihatdan juda samarali ishlatilgan. Shoir birgina so'z o'zgarishi orqali ruhiy holatning ikki qutbini bezovtalik va osoyishtalikni qarama-qarshi qo'yadi. Bu yerda tashqi obrazdan ko'ra so'zning ichki poetik imkoniyati ustuvor. Shu sababli Vola poetik tafakkurida obrazlilik faqat otlar yoki predmetlar orqali emas, balki leksik-semantik o'yinlar orqali ham yaratiladi.

Vola she'riyatida ajalga insoniy sifat berilishi ham poetik obraz yaratishning original ko'rinishlaridan biridir:

*G'amzangdin o'tlurmak ishin ta'lim ola kelmish ajal,
Bu nav' ustoz o'lsa, ul tez chog'da mohir bo'lg'usi.*

Bu baytda ajal "shogird", yorning g'amzasi esa "ustoz" sifatida tasvirlangan. Mavhum tushuncha ajal shaxsga aylantirilib, unga ta'lim olish xususiyati beriladi. Bu tashxis san'atining yorqin namunasidir. Lekin baytning badiiy kuchi faqat tashxisda emas. Shoir an'anaviy "yorning ko'zi o'ldiradi" tasvirini yangi darajaga olib chiqib, hatto ajalning o'zi ham yorning "o'ldirish san'ati"dan saboq olishini aytadi. Demak, Vola an'anaviy mubolag'ani metapoetik hazil va tashxis bilan birlashtiradi.

Yana bir original poetik yechim quyidagi baytda kuzatiladi:

*Qutulmaqlik bu ishdin qayda bo'lg'ay zarraye imkon,
Deding: "Ishqingni tark et. Vah, bu ish ermas manga oson,
Qazodindur manga ishq o'ynamoq, ey nosihi nodon..."*

Bu o'rinda ishq "qazo" bilan bog'langan taqdiri kuch sifatida talqin qilinadi. Lirik qahramon ishqni tark etishni insonning oddiy irodaviy qarori sifatida qabul qilmaydi. "Nosih nodon"ga murojaat orqali esa ikki xil tafakkur to'qnashuvi yuzaga keladi: nasihat qiluvchi shaxs ishqni tark etishni mumkin deb hisoblaydi, oshiq esa uni taqdir hukmi sifatida tushunadi. Natijada baytda "iroda ↔ qazo", "aql ↔ ishq" kabi falsafiy oppozitsiyalar yuzaga keladi.

Vola muxammaslarida o'zlik va adabiy xotira masalasi ham obrazlar orqali ifodalangan. Masalan:

*Marg'ub zotingni kishi gar anglasa tanzihini,
Yuz yil qilolmas fikr etib mingdin biri tavjihini,
Gar Voladek bersang ne tong ul cho'p ila tanbihini...*

Bu misralarda "cho'p ila tanbeh" kabi soddada, kundalik detal falsafiy-axloqiy mazmun bilan birlashadi. Shoirning poetik tafakkurida insonni tarbiyalash va ogohlantirish jarayoni ulkan mavhum tushunchalar orqali

emas, balki konkret harakat orqali ifodalanadi. Shu bilan Vola poetikasida yuqori uslub bilan soddada detal yonma-yon kelib, poetik nutqning ichki kontrastini hosil qiladi.

Mahzun g'azaliga bog'langan muxammasda Vola taqdir va muhabbat munosabatini boshqa poetik modelda ifodalaydi:

*Azal dehqoni qadding naxlini to sarbaland etti,
Muhabbat rishtasi ko'nglum qushi bo'ynig'a band etti.*

Bu yerda "azal dehqoni" va "muhabbat rishtasi" juda muhim metaforik birliklardir. Azal dehqon, qomat esa daraxt, muhabbat esa bog'lovchi rishta sifatida tasavvur qilinadi. Taqdiming inson hayotini yaratishi dehqonning nihol parvarishiga qiyoslanadi. Shu bilan birga, "ko'ngul qushi" va "rishta" orqali muhabbatning inson qalbini bog'lab qo'yuvchi kuch ekani ko'rsatiladi. Bu baytda bir vaqtning o'zida dehqonchilik, o'simlik va qush obrazlari ishtirok etib, murakkab obrazlar tizimi hosil qiladi.

Shu muxammasdagi:

Jamoli otashig'a donai xolin sipand etti.

misrasi esa obrazning juda ixcham shaklda transformatsiyalanishiga misol bo'ladi. "Xol" "sipand"ga qiyoslanadi. Sharqona tasavvurda sipand ko'z tegishidan saqlanish uchun ishlatiladigan ramziy unsur bo'lsa, bu yerda xol yor jamolining o'zini himoya qiluvchi unsurga aylantiriladi. Natijada xol bir vaqtning o'zida go'zallik detali va himoya ramzi sifatida namoyon bo'ladi.

Vola poetik tafakkurining yana bir muhim xususiyati insoniy holatlarni hayvonot olami obrazlari orqali ifodalashdir. Masalan:

*Ishqing meni zor ayladi tushgan kibi qush domg'a,
Ul g'amza kufridin ko'ngul nav'e kelur islomg'a.*

Birinchi misrada "qush – dom" modeli yana ishlatilgan bo'lsa-da, ikkinchi misrada mutlaqo boshqa semantik qatlam paydo bo'ladi: "kufr – islom" oppozitsiyasi ishqiy munosabatni diniy terminologiya bilan ifodalaydi. Ishqning "g'amzasi" ko'ngilni kufrdan islomga o'tkazadigan kuch sifatida tasvirlanadi. Demak, Vola uchun ishq nafaqat insonni asir qiluvchi kuch, balki ruhiy o'zgarish hosil qiluvchi hodisa hamdir.

Hofiz g'azaliga bog'langan muxammasda esa Vola o'zining poetik dunyosini Sharq mumtoz adabiyoti bilan yanada ochiq bog'laydi:

*Dil andar zulfi Layli bandu kori ishq Majnun purs,
Ki oshiqro ziyon dorad maqoloti xiradmandi.*

Bu baytda Layli, Majnun va xiradmand obrazlari o'zaro qarama-qarshi qo'yilgan. Layli va Majnun muhabbatning mutlaq timsollari bo'lsa, "xiradmand" aql va mulohaza vakilidir. Shoirning fikricha, ishqni oddiy aql mezonlari bilan tushuntirish mumkin emas. Shu jihatdan Vola poetik tafakkurida ishq irratsional, aql esa cheklangan idrok sifatida namoyon bo'ladi.

Bundan tashqari, Vola o'z muxammaslarida o'zini mumtoz poetik an'ananing ichiga joylashtiradi:

*Voladek bersang ne tong ul cho'p ila tanbihini,
Qildi Navoiy qaddingga sarvi sihi tashbihini...*

Bu o'rinda Vola va Navoiy nomlarining bir kontekstda kelishi oddiy taxallus qo'llash emas. Bu ijodiy vorislikni anglashning poetik shakli. Navoiy yaratgan "qomat – sarv" tashbehi Vola tomonidan davom ettiriladi. Shu bilan shoir o'z ijodini mumtoz adabiyotning tayyor estetik tizimidan tashqarida emas, balki uning davomida tasavvur qiladi.

Vola poetikasining o'ziga xos tomonlaridan biri shundaki, u o'z taxallusini ham badiiy obraz darajasiga olib chiqadi. Masalan:

*Qilurmish Vola bulbuldek navodir har maqom ichra.
yoki:*

Voladek doim ul oy vaslini etgil justujo'.

Bu misralarda "Vola" oddiy muallif nomi emas, balki ishq yo'lida izlanayotgan lirik qahramonning nomiga aylanadi. Natijada muallif, lirik subyekt va badiiy obraz o'rtasidagi chegaralar nisbiylashadi. Shoir o'zini bevosita poetik obrazga aylantirib, o'z ijodiy "men"ni an'anaviy oshiq modeli bilan birlashtiradi.

Shu asosda Vola she'riyatidagi badiiy obrazlarni bir necha funksional guruhga ajratish mumkin: psixologik obrazlar: ko'ngil, zaxm, fig'on, xavotir; ishqiy obrazlar: yor, zulf, g'amza, visol, hijron; tabiat obrazlari: gul, sarv, shom, subh, yomg'ur, bulut; irfoni obrazlar: botin ko'zi, ko'ngul

lavhi, diydor; mifologik va diniy obrazlar: Nuh to'foni, Ka'ba, Hajar, Eram; adabiy-intertekstual obrazlar: Layli, Majnun, Farhod, Shirin.

Biroq Vola poetikasining muhim jihati obrazlarning alohida-alohida mavjudligida emas, ularning o'zaro birikib, yaxlit poetik model hosil qilishida ko'rinadi. Masalan, "hijron – tig' – zaxm – marham" tizimida muhabbat kasallik/jarohat modeli orqali, "ishq – qazo" tizimida taqdir modeli orqali, "botin ko'zi – zohir diydasi" tizimida idrok modeli orqali, "Layli – Majnun – xirad" tizimida esa ishq va aql konflikti orqali ifodalanadi.

Muhokama

Tadqiqot natijalari Vola she'riyatida an'ana va ijodiy individuallik munosabati oddiy poetik taqlid yoki tayyor obrazlardan foydalanish doirasida emas, balki an'anaviy badiiy birliklarning yangi semantik tizimga kiritilishi orqali shakllanishini ko'rsatadi. Shu jihatdan shoir ijodidagi an'ana ijodiy tafakkurni cheklovchi omil sifatida emas, balki yangi poetik ma'no yaratish uchun asos vazifasini bajaradi. Vola mumtoz she'riyatdan meros bo'lgan obraz va poetik modellarni o'zlashtirar ekan, ularni o'zining ruhiy, falsafiy va estetik qarashlari bilan boyitadi. Natijada an'anaviy obraz o'zining dastlabki funksiyasidan kengayib, individual poetik tafakkurning ifoda vositasiga aylanadi.

Tahlil qilingan "hijron – tig' – zaxm – marham" obrazlar tizimi ushbu jarayonni yaqqol namoyon etadi. Mumtoz she'riyatda hijronning azob, jarohat yoki dard bilan bog'lanishi an'anaviy poetik hodisa bo'lsa-da, Vola bu tushunchalarni yagona semantik tizimga birlashtirib, hijronni bevosita jarohat yetkazuvchi kuch, visolni esa uning yagona davosi sifatida talqin qiladi. Demak, shoirning individualligi yangi obraz yaratishdan ko'ra, mavjud poetik birliklar o'rtasidagi munosabatni qayta tashkil etishda namoyon bo'ladi. Bu holat Vola poetikasida metaforaning dekorativ emas, balki mazmun yaratuvchi funksiyaga ega ekanini ko'rsatadi.

Shuningdek, Vola lirikasida tashqi go'zallik va ichki ruhiy tajriba o'rtasidagi ziddiyatning kuchaytirilishi shoirning psixologik tasvir imkoniyatlarini kengaytirgan. "Quyoshsiymo" yor obrazining bir tomondan go'zallik va nur timsoli, ikkinchi tomondan esa oshiqning fig'oniga beparvo munosabat qiluvchi ma'shuqa sifatida namoyon bo'lishi an'anaviy yor obrazining semantik jihatdan murakkablashganini ko'rsatadi. Bu yerda asosiy poetik konflikt tashqi tasvir bilan emas, lirik subyektning ichki kechinmasi bilan belgilanadi. Shunday qilib, Vola an'anaviy ishqiy obraz vositasida inson ruhiyatining murakkab holatini ochishga intiladi.

"Eram" obrazi bilan bog'liq talqin ham shoirning individual poetik pozitsiyasini aniqlashga imkon beradi. Mumtoz tasavvurda Eram go'zallik va farovonlikning mukammal timsoli sanalsa, Vola uchun yorning ko'yi undan ustun qo'yiladi. Bu holat estetik qadriyatning obyektiv emas, balki lirik "men"ning subyektiv tajribasi orqali belgilanayotganini ko'rsatadi. Boshqacha aytganda, shoir an'anaviy mifologik obrazni saqlab qolgan holda uning qiymat mezonini o'zgartiradi. Natijada Eram obrazining poetik funksiyasi umumiy go'zallik timsolidan individual muhabbat tajribasining mezoniga aylanadi.

Tadqiqot davomida aniqlangan "tiriklik qasri" obrazi esa Vola poetikasida ishqiy lirikaning falsafiy mazmun bilan tutashuvini ko'rsatadi. Inson hayotining qasrga qiyoslanishi va uning "mahkam" emasligi mavjudlikning o'tkinchiligi haqidagi fikrni yuzaga chiqaradi. Bu jihat Vola ijodidagi an'anaviy ishqiy poetikaning doirasi keng ekanini ko'rsatadi: muhabbat, hijron va visol kabi tushunchalar orqali shoir hayot, vaqt va inson mavjudligi haqida umumlasmalar yaratadi. Demak, uning poetik individualligi mavzular xilma-xilligidan tashqari, bir poetik obrazni turli

ma'no qatlamlarini birlashtiruvchi vositaga aylantirish qobiliyatida ham namoyon bo'ladi.

Vola ijodining Navoiy va Hofiz poetik an'analari bilan munosabatini ham aynan shu nuqtayi nazardan baholash maqsadga muvofiq. Shoirning Navoiyga muxammas bog'lashi yoki Hofiz g'azallariga murojaat qilishi uning mumtoz poetik an'anani chuqur o'zlashtirganini ko'rsatadi. Biroq tadqiqot natijalari bu munosabatni oddiy taqlid sifatida baholashga asos bermaydi. Aksincha, Vola an'anaviy obrazlarni o'zining individual ruhiy va falsafiy tajribasiga moslashtiradi. Navoiydagi "qomat – sarv" tashbehining Vola tomonidan davom ettirilishi shoirning o'z ijodini mumtoz poetik tizimning davomiyligi doirasida anglaganini ko'rsatadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari Vola poetikasidagi obrazlarni alohida birliklar sifatida emas, balki o'zaro bog'langan semantik modellarni sifatida ko'rish zarurligini ko'rsatadi. "Hijron – tig' – zaxm – marham", "ishq – qazo", "botin ko'zi – zohir diydasi", "ajal – shogird", "g'amza – ustoz", "Layli – Majnun – xirad" kabi konstruksiyalar shoirning obraz yaratish prinsiplarini yaxlit tizim sifatida namoyon etadi. Mazkur modellarni orqali mavhum tushunchalar konkret obrazga, obraz esa psixologik yoki falsafiy umumlasmaga aylanadi.

Shu sababli Vola she'riyatidagi ijodiy individuallikni mutlaq yangilik yaratish mezonini asosida emas, balki an'anaviy poetik materialni qayta semantizatsiya qilish qobiliyati asosida baholash maqsadga muvofiq. Shoirning poetik mahorati aynan an'ana va yangilikni qarama-qarshi qo'ymasdan, ularni yagona ijodiy jarayonda birlashtira olishida namoyon bo'ladi. Bu jarayonni shartli ravishda an'anaviy obrazning tanlanishi → yangi semantik munosabatga kiritilishi → psixologik yoki falsafiy umumlasmaga aylantirilishi tarzida ifodalash mumkin.

Xulosa

Vola she'riyatining poetik tafakkurini faqat mumtoz obrazlarning davom ettirilishi bilan izohlash yetarli emas. Uning o'ziga xosligi obrazlar o'rtasidagi yangi semantik munosabatlarni yaratishida namoyon bo'ladi. Shoir "hijron"ni tig'ga, ko'ngilni jarohatlangan mavjudotga, qalbni lavhga, ajalni shogirdga, ishqni qazo hukmiga, yor ko'yini Eramdan afzal makonga aylantirar ekan, mavhum tushunchalarni o'quvchi ko'z oldida gavdalanadigan obrazlarga aylantiradi.

Shu jihatdan Vola poetik tafakkurida metaforizatsiya oddiy badiiy bezak emas, balki fikrlash usulidir. Shoir avval obraz yaratadi va shu obraz orqali fikrni rivojlantiradi. Natijada uning she'rlarida "nima tasvirlangan?" degan savoldan ko'ra "tasvirlangan narsa qanday poetik ma'noga aylantirilgan?" degan savol muhimroq ahamiyat kasb etadi.

Ayniqsa, "hijron – zaxm", "vasl – marham", "ajal – shogird", "g'amza – ustoz", "ko'ngul – lavh", "botin ko'zi – zohir diydasi", "ishq – qazo" kabi obrazli konstruksiyalar Vola poetikasining individual jihatlarini belgilaydi. Ular shoirning mumtoz poetik an'anani o'zlashtirish bilan birga, uni psixologik va falsafiy mazmun bilan qayta talqin qilganini ko'rsatadi.

Shunday qilib, Vola she'riyatida badiiy obraz uch bosqichli estetik jarayonni hosil qiladi: an'anaviy obrazning tanlanishi → uning yangi semantik munosabatga kiritilishi → falsafiy yoki psixologik umumlasmaga aylantirilishi. Ana shu jarayon shoirning poetik tafakkurini boshqa mumtoz shoirlarning oddiy taqlidchiligidan farqlovchi muhim omil sifatida baholanishi mumkin. Vola ijodining poetik qimmatini ham aynan an'ana va individual ijodiy tafakkurning bir nuqtada tutashishida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Navoiy, A. Mukammal asarlar to'plami. 20 jildlik. 3-jild: Xazoyin ul-maoni. G'aroyib us-sig'ar. – Toshkent: Fan, 1988. – 616 b.
2. Navoiy, A. Mukammal asarlar to'plami. 20 jildlik. 4-jild: Navodir ush-shabob. – Toshkent: Fan, 1989. – 520 b.
3. Hayitmetov, A. Navoiy lirikasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2015. – 288 b.
4. Mallayev, N.M. O'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1976. – 664 b.
5. Vohidov, R., Eshonqulov, H. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006. – 528 b.
6. Karimov, N. XX asr adabiyoti manzaralari. – Toshkent: O'zbekiston, 2008. – 536 b.

7. Fitrat, A. Adabiyot qoidolari. – Toshkent: O'qituvchi, 1995. – 112 b.
8. Yoqubov, I. Badiiy-estetik tafakkur va adabiy jarayon. – Toshkent: Fan, 2010. – 320 b.
9. Boboyev, T. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: O'zbekiston, 2002. – 560 b.
10. Sulton, I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2005. – 272 b.
11. Umurov, H. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Toshkent: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2004. – 264 b.
12. Quronov, D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Fan, 2007. – 228 b.